

ВЕЛИЧ ЖІНКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. РОЛЬ МАТЕРІ У ВИХОВАННІ КОЗАЦЬКОЇ МОЛОДІ

Без жінки зоря і вечір життя були б безпорадні,
а полудень без радості

П. Буаст

Віктор Гайдук
крайовий отаман Київської
організації Українського
козацтва,
член-кореспондент
медико-технічної академії
України,
член НСЖ України

Жінка – це радість, краса, щастя життя усього людства. Її всесвітнє неосяжне значення неможливо переоцінити. Жінка без сумніву – це все! Заглянемо в історію взаємовідношення чоловіка і жінки в козацькому середовищі. Наше припущення щодо степової кочівницької природи формування козацького етносу правильне: між козаками та селянами простежуватися етнокультурні відмінності. Наскільки справедливе це припущення, необхідно розуміти: козаки – це соціальний прошарок.

Ставлення до жінки та її становище в громаді свідчать про рівень цивілізованості суспільства та етносу. Як відомо, серед слов'ян домінували консервативні патріархальні відносини, за якими жінка перебувала в підлеглому та вкрай залежному від чоловіка становищі. У крайній формі це проявлялося в Московії. Річ у тому, що ідеологія патріархального землеробського суспільства мала яскраво виражений маскулінний характер із безумовним домінуванням суспільної групи – чоловіків. Загальна теза про фізичну і розумову неповноцінність жінки має початок у Біблії – гріхопадіння першої жінки Єви. Звідси й стійке негативне сприйняття жінки, функції якої полягали тільки в народжуванні дітей та роботі в полі і по господарству.

Для слов'янської жінки, особливо в Галичині та на Волині, були закриті всі шляхи для кар'єрного росту. Пригнобленому становищу жінки присвячено багато творів класиків української літератури.

Місто Болехів (нині Івано-Франківська обл.) у 1884–1920 рр. був центром галицького гендерного руху під керівництвом **Наталії Кобринської** (1855–1920). Її сподвижницею була письменниця **Ольга Кобилянська** (1863–1942). Волинянка **Олена Левчанівська** (1881–1940) – дочка німця й росіянки – захищала інтереси України в польському сенаті на початку двадцятих років минулого століття, представляла так звану «нацменшину» – українців. У 1925 р. в Парижі на міжнародному конгресі Олена Левчанівська презентувала українське жіноцтво. Вона поширювала англійською й французькою мовами відозву про утиски українців у Польщі і закликала світове жіноцтво подати моральну допомогу її співвітчизникам. Але прийшов лихозвісний 1939 рік. На Волинь вступають «визволителі» – і котиться хвиля арештів. Її чекає в'язниця. Через багато років, хвора і скалічена, вона повернулася додому – і залишилося тільки місце на цвинтарі. На півстоліття викреслене з нашої пам'яті ім'я Жінки, яка презентувала себе українкою!

Абсолютно інше ставлення до жінки ми спостерігаємо в середовищі козаків. Ще **Амміан Марцеллін** у 353–378 рр. писав, що біля Танаїсу живуть амазонки, що поріднилися з племенами сарматів, які дуже поважали амазонок. Навіть якщо це – легенда, то становище жінки у козацькому суспільстві своїми витокami явно йде від легендарних амазонок. Ще до Київської Русі на теренах наших пращурів завжди існувало поважне і шановане відношення до жінки-матері, і це передавалося з покоління в покоління.

На території України за часів козацької доби жінка-мати завжди була нарівні зі своїм чоловіком. Козачка не знала рабства, кріпосного підпорядкування, панів, закритих теремів чи гаремів. Вона вмila їздити верхи. Пригадайте дружину **Івана Грозного** – черкеску **Марію Кученей-Темрюковну** (1546–1569) – його супутницю на полюваннях, яка стріляла з луку і самопала, вправно володіла арканом, без вагань брала на себе відповідальність, була здатна не втрачати самовладання в моменти небезпеки. Водночас залишалася жіночною, доброзичливою, хлібосольною і кокетливою.

Козачка мала юридичне право самостійно виступати на суді, сама розпоряджалася своїм майном, про що могли тільки мріяти жінки інших європейських країн. Козачка сама могла вибирала собі нареченого, могла розлучитися з чоловіком, якщо сама того забажає.

Ось як свідчить **Г.А. де Боплан** про дніпровських козачок: «Тут можна побачити, як дівчата залицяються до молодих людей, котрі їм сподобалися.... Дівчата ніколи не зазнають невдачі і більше упевнені в успіхові, аніж чоловіки, коли б ті самі робили вибір. Ось як вони діють. Закохана дівчина заходить до хати батьків парубка, якого вона любить, коли сподівається застати вдома батька, матір і самого обранця. Зайшовши до покою, вона каже: «Помагай Біг»... Сівши, вона вихваляє того, хто вразив її серце, і звертається до нього так:... «Я помітила, дивлячись на твоє обличчя певну доброзичливість (до мене), яка свідчить, що ти зможеш дбайливо опікати і любити свою жінку; твої чесноти дозволять сподіватися, що ти станеш добрим господарем. Ці твої хороші риси схилили мене уклінно просити, аби ти взяв мене за жінку». Далі вона каже те саме батькові й матері, покійно просячи їх згоди на шлюб. А якщо дістає відмову або якусь одговірку, то відповідає їм, що нікуди не піде звідси, доки він її не пошлюбить. Промовивши це, дівчина вперто відмовляється йти з хати, бо не одержала того, що їй належить по праву. Через декілька тижнів батько й мати змушені погодитися. Так само і юнак, бачачи, що дівчина так наполегливо бажає йому добра, починає дивитись на неї, як на ту, що колись стане володаркою його бажань. Ось як закохані дівчата у цьому краї можуть швидко досягати мети, змушуючи своєю наполегливістю батька, матір та обранця виконати те, чого хочуть, бо батьки бояться накликати на себе гнів Господній, щоб з ними не трапилося якогось страшливого нещастя. Адже прогнати дівчину – значило б зневажити увесь її рід, який затаїв би глибоку образу».

Козачки і після шлюбу продовжували домінувати в сім'ї. Недарма ж про них існує приказка «Баба з розачем бігає за мужиком». Як це контрастує з московським «Домостроем» і галицькою безправністю жінки! Якби Наталія Кобринська запропонувала козацці емансипуватися від чоловіків, та була б у край здивована. Навпаки – однією з причин заборони жінкам відвідувати Січ якраз таки було бажання чоловіків-козаків емансипуватися від своїх козачок.

Взагалі в часи козаччини українське жіноцтво жило значно вільніше і незрівнянно повноцінніше, ніж жіноцтво в тій же Московії. Там жінку вважали за «бабу глупу» і тримали у побутовому рабстві, зачинену у будинку – на жіночій половині. Життя її було наповнене темрявою, невіглаством, забобонами та усякими побутовими інтригами. А на теренах України жінка взагалі була другом і порадиником чоловіка, який ніколи не нехтував її думкою. Поступово самостійність і незалежність характеру жінки-козачки, а також повага до неї ставали національними рисами українського народу.

Іноземці відзначають східний вплив в одязі в усіх воеводствах Русі. Дівчата-козачки, за описом **Франсуа-Поля Далерака** (1628–1698), «досить привабливі, навіть в селах одягаються в «короткі у складках спідниці, тісні корсети, широкі рукави гарно вишитої сорочки, на шиї намисто з прикрасами, голова без покриття, волосся поділене ззаду на дві висячі коси; дівчата носять віночки з духмяних квітів з кольоровими стрічками під час світ і

в неділю. Заміжні, хоч і молоді, носять білий велон, яким старанно закривають голову, а також широкий верхній одяг, подібний до турецького». Перейнятою зі Сходу є манера українських козачок випускати нижній одяг, зокрема сорочку, з-під верхнього і обов'язково прикрашали випущений край вишиванкою. Слово «кірея» запозичене з турецької мови, що свідчить і про можливе запозичення самого цього вбрання. «Нема сумніву, – писав **Д. Яворницький**, – що покрій одягу запорозьких козаків, особливо високих шапок, широких шаровар, довгих кафтанів і широких поясів – східного походження й запозичений ними від татар і турків». Ці запозичення відбувалися також від тутешнього алано-яського населення, що тюркизувався.

Дмитро Яворницький відмічає надзвичайну любов козаків і козачок до червоного кольору: «шапка на запорожцеві оксамитова, червона», «жупан із найдорожчого червоного сукна», «чоботи червоні», особливо у козачок, що повністю відповідає ментальним звичкам степових воїнів, починаючи з аланів. Іноземці відмічають, що любов до килимів прямо вказує на зв'язок козаків з Кавказом, де килими були запозичені з Персії.

Формування жіночого характеру й поваги до жінки в українському суспільстві було значною мірою продиктоване об'єктивними умовами життя народу. Жінка була нарівні з чоловіком і коли формувалось козацтво, і коли найбільш сміливі і волелюбні українці, не бажаючи терпіти кріпацьке ярмо і панування чужинців, тікали на південь і заселяли ніким тоді незаймані землі. Чоловік не обіцяв дружині легкого життя: «Йдемо зі мною, жінко, – казав він, – в мої хорони, де степ – хата, небо – стеля, подушка – два кулака під голову». І вони йшли, щоб розпочати нове щасливе сімейне життя на необжитій землі. Чоловік міцно тримав в одній руці рало, а з другої не випускав рушницю, а жінка в той час давала лад і порядок усьому домашньому господарству, худобі та дітям. Жінка-родоначалниця зберігала в часи лихоліття дім, сім'ю, весь рід, чоловік же, поцілувавши жінку та обійнявши дітей, ішов на Січ чи на війну захищати свою суверенну територію – державу, а жінка залишалась на господарстві з дітьми і відповідала за все, що було навколо неї. Для дітей вона була загально визнаним прикладом у всьому. Діти зростали здоровими та у величезній повазі до своєї неньки-матері.

В Україні в козацькі часи взагалі існував культ батьків. До батьків діти зверталися тільки «пані-матко», «пане-батьку», тільки на «Ви», а не на «ти». Навіть в третій особі, розповідаючи про матір, говорили не «вона», а «вони». Звісно, жінки ніколи не мали доступу на Січ, де все було підпорядковано суворим козацьким вимогам через постійні ворожі наступи, безперервні військові походи та змагання. Але коли козак повертався додому, йому й на думку не приходило верховодити в сім'ї. Там порадкувала дружина, і за нею завжди було останнє, тверде слово.

Надзвичайно дотепний і справедливий український народ, який за всіх умов та обставин зберігав здатність посміхатися, щиро сміятися, любити, склав численні чудові пісні та приказки про чоловіка, якому частенько перепадало від жінки якщо не макогоном, то гострим словом. Згадаймо геніальну українську оперу «Запорожець за Дунаєм» композитора **Семена Гулака-Артемовського**, в якій яскраво показано сімейні сварки незрівнянних Одарки та її чоловіка Карася. На той час існувала така приказка: «Чоловік – голова, а жінка – шия; куди повертається шия, туди повертається і голова».

Різноманітні писемні джерела, а найперше – народна творчість, зберегли чудові згадки про доброту і сердечність українських жінок-козачок, їхні піклування про бідних та знедолених. Це їм – дотепним та веселим – іноді грубуватими, але сповненими вдячності, віршами та піснями дякували школярі й студенти та мандрівні дяки за наданий хліб і сіль. Державного забезпечення на той час школи не мали, вони утримувались за рахунок монастирів, пожертвувань окремих осіб і міських громад. Цих внесків, звісно, не вистачало, і школярам у мандрівках не раз бувало холодно і голодно. Та вони завжди знаходили вихід із складного становища.

Мандруючи із села в село, з міста в місто, розважаючи при цьому за винагороду людей співами духовних пісень, виставами, цікавими спогадами та розповідями, вони таким чином заробляли собі на життя. У козацьких хатах таких мандрівників господині привітно зустрічали, смачно годували, багато їжі давали з собою в дорогу. Громадянське значення цієї філантропії та милосердя буде зрозумілішим, якщо взяти до уваги, що з отих мандруючих школярів і семінаристів формувалась національна інтелігенція, така необхідна народу, який виборював свою свободу і утверджував у боротьбі своє право на існування. Одним із таких мандрівників був і духовний світоч України **Григорій Сковорода** (1722–1794).

Посилення впливу Києво-Печерського монастиря і зростання його авторитету сприяли активзації культурно-освітньої й церковної діяльності в самому Києві. Під впливом архимандрита **Єлисея Плетенецького** українська жінка-патріотка, шляхтянка **Гальшка Гулевичівна** (1575/1577–1642) в 1615 році подарувала свою садибу з усіма прибутками для створення ставропігіального братського монастиря та школи при ньому. Для виконання її волі на початку 1616 року на Подолі було засновано Київське Богоявленське братство, яке сприяло розвитку монастиря. Києво-Братська школа зіграла важливу роль в окультуренні Київського воеводства і православних русинів та заклала фундамент для розвитку вченості й освіти за часів митрополита **Петра Могили**.

У 1620-і роки, коли ректором Київської братської школи був **М. Смотрицький** до Київського братства зі своїм козацтвом вступив гетьман **Петро Сагайдачний**, чому очевидно сприяв ректор, з яким гетьман навчався в Острозьській школі. Гетьман вніс значні кошти на утримання братської школи. Навчалися тут діти козаків та міщан.

Українські жінки були глибоко віруючими християнками, на моральних засадах православної релігії вони виховували і своїх дітей. Чоловіки-козаки багато будували церков та каплиць на свої кровні кошти. Церкви прикрашали та оздоблювали також власним скарбом, робили добровільні пожертви грошми, дорогоцінним камінням, книжками, які тоді дорого коштували, на користь церков та монастирів.

Високий статус жінки в козацькому суспільстві обумовлюється походженням козаків від степових кочових народів, починаючи від сарматів і аланів, у яких існував культ Великої Богині Матері. Українській жінці-козачці великою мірою було притаманне те, що має мати кожна жінка на землі: любов і пристрасть, ніжність і турбота про дітей і коханого чоловіка. Що й казати, адже в реальному житті завжди було багато трагічного й страшного, а тому

«Ульяна Завісна – первісток
Української державності».
Художник Іван Гайдук

витримати це могли тільки загартовані постійною боротьбою за волю, за подолання лиха і тяжких умов праці люди. Постійні суворі військові походи, важке чумакування, вічне прощання й вічна розлука, а то й загибель на чужині рідної людини – такими були обставини життя українського народу, особливо життя жінки у ті непрості часи. То ж воно й не дивно, що в чистій, як джерело, надзвичайно співучій народній пісні стільки уваги віддано темі любові й вірності, розпачу розлуки й щастю зустрічі, а інколи невідступній при цьому смерті.

**Повій вітер буйнесенький,
з глибокого яру.
Вернись, милий, чорнобривий,
з далекого краю.**

Саме так просить дівчина у вірші, складеному Марусею Чурай. Глибокі й щирі почуття жінки просто вражають. Переживаючи розлуку, вона мовить:

**Та як ми ся любили,
то й гай розвивався,
А як ми ся розлучили,
то світ здивувався.**

Прекрасна українська жінка вміла сміло захистити та відстояти свою честь і гідність. Численні приклади цього можна знайти в народних піснях і думах. В одній з них розповідається про горду дочку бондаря з містечка Богуславки, що належало пану Каньовському. Бондарівна загинула бо «*воліла в сирій землі гнити*», аніж з паном «*по неволі на цім світі жити*».

У своїй безсмертній «Енеїді» **Іван Котляревський** наділив античних богинь незалежним характером українських дівчат і молодичь. Люблячі, віддані до кінця, пристрасні й мужні, самостійні в своїх рішеннях, вони були здатні на смерть боротися за своє щастя з не меншою енергією, ніж чоловіки. Розбишаки-троянці аж ніяк не відчували своєї вишості над такими жінками.

Чи візьміть українську поетесу **Марусю Чурай** – авторку улюблених в народі пісень: «Ой не ходи Грицю», «Віють вітри, віють буйні», «За світ встали козаченьки». Народ досі не впевнений – доля цієї дівчини правда чи легенда. Говорять, що народилася вона на благословенній Полтавщині. Батько її – полковник **Гордій Чурай**. Парубок, якого Маруся гаряче покохала, зрадив її. Пристрасна і щира, вона, може, й не бажаючи того, на смерть отруїла невірному їй Грицю. За законами козацької України дівчину мали скарати на смерть за те, що отруїла козака. Однак, віддаючи данину пам'яті батька, який віддав своє життя за визволення України, **Богдан Хмельницький** помилував дочку, і суд в останню хвилину прощає Марусю.

Феодосія Палій.
Час створення XVII–XVIII ст.

Сучасна українська поетеса і філософія геніальна **Ліна Костенко** у своїй поемі «Маруся Чурай» так передає слова дівчини, яку окриляла надзвичайно величезна сила любові:

**Я – навіжена, я – дитя любові,
Мені без неї білий світ глевкий,
Ото за те й судити мене треба.
Всі кари світу будуть замалі.
Моя любов чолом сягала неба,
А Гриць ходив ногами по землі.**

Широка освіченість жінок України вражала й іноземців. Так арабський мандрівник архидиякон **Павло Алеппський**, який двічі побував в Україні в середині XVII ст., записав: «*По всій землі Українській ми помітили прекрасну рису, що вони (жінки), за винятком небагатьох, уміють читати, знають порядок церковних служб і церковні співи. У сім'ї козаків дітей більше, ніж трави, але всі діти вміють читати, навіть сироти*».

Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. співець міського плебсу мандрівний дяк і поет **Климентій Зінов'єв**, виявляючи водночас як толерантність, так і певну обмеженість та консерватизм, заявляв, що, хоч жінці наука непотрібна, «*як собаці п'ята нога*», проте *заважити їй у навчанні не слід, коли вона того хоче, – хай собі вчиться на здоров'я*.

Українська нація зобов'язана жінкам-козачкам тим, що вони сформували яскравий національний жіночий характер, своєрідний український жіночий тип, сповнений гуманістичної теплоти й сили. Були в українських шляхетських колах, а також серед багатих міщан розумні, високоморальні, письменні, й навіть високо освічені жінки. Патріотка-киянка **Галашка (Єлизавета) Гулевичівна** передала свою землю на Подолі, що дісталась їй у спадок, Київському братству та його школі, з якої постанала славетна Києво-Могилянська академія – перший вищий науковий заклад у Східній Європі.

Упродовж століть кобзарі та лірники співали по селах, містах, на битих шляхах і путівцях, у хатах і на вулицях, базарах і ярмарках народну думу про **Марусю Богуславку**. З народної поезії Маруся Богуславка перейшла в літературу й мистецтво. Світлий образ української жінки, яка на далекій чужині визволяє з неволі козаків – своїх співвітчизників, – надихав поетів, письменників, композиторів. Сьогодні ми не знаємо, чи справді Маруся Богуславка – історична постать. Але образ героїні був типовим явищем того часу. Про велич української жінки навіть у неволі свідчить ще й такий історичний факт.

Українська дівчина-бранка, дочка священика **Настя Лісовська** з міста Рогатина, що на Прикарпатті, стала дружиною турецького султана **Сулеймана II**, якого в Туреччині називали «Законодавцем», а в Західній Європі – «Пишним». Настю Лісовську в Туреччині звали **Роксоланою**, що означає **Русинка**, отже українка. Тридцять років, аж до смерті Роксолани, володар наймогутнішої держави тогочасного світу – султан Сулейман – перебував під її необмеженим впливом. З ім'ям Роксолани пов'язане будівництво багатьох архітектурних споруд у Константинополі, бо вона була прихильною до вчених і людей мистецтва. Сучасники вважали, що деяке послаблення турецької агресії щодо України певний час залежало від Роксолани.

Жінки-козачки постійно брали активну участь у всіх сферах життя України, виступали на просвітянському, громадському і навіть державному полі. Вірним другом, радником і помічником гетьману Богдану Хмельницькому була його третя дружина **Ганна Золотаренкова**. До нашого часу збереглися її універсали – державні, адміністративні, господарчі документи, підписані «*Ганною Хмельницькою*». **Феодосія Палій**, дружина Фастівського козацького полковника **Семена Палія**, вміла гідно переговорити з іноземними послами, що приїздили у «Паліїву державу».

Жінка-матір завжди стояла на висоті розуміння інтересів України. Глибоким смислом сповнена народна дума про **Софію Сірчиху** – дружину славетного кошового отамана Запорозької Січі **Івана Сірка**. Дружина втратила на війні з ханськими ордами сина Петра, якого разом з чоловіком благословила на боротьбу з гнобителями і завойовниками. Народна дума замовчує деталі, але виразно дає відчуття величчя і благородства характеру Софії Сірчихи.

У роки борні за волю і незалежність України до козацьких лав поруч з чоловіками ставали жінки й підлітки. Жінкам доводилося займатися тим, чим вони й не повинні б займатися. Жінка виконує найвищу людську і божественну місію на Землі – народжує життя. Для жінки протиприродно знищувати життя.

Але були страшні, криваві часи. Треба було рятувати українську націю від загрози геноциду. Ми знаємо немало прикладів героїзму жінок. У листопаді 1654 р. польська армія під командуванням **М. Потоцького** і **С. Чарнецького** вступила на Поділля і Брацлавщину. Українське населення чинило героїчний опір загарбникам. Особливу мужність виявили захисники міста Буша Брацлавського воєводства (тепер село Ямпільського району Вінницької області). Більшість захисників полягло у жорстокому бою, польські жовніри увірвалися в замок. **Уляна Зависна** – дружина сотника **Зависного** – коли вже майже нікого не залишилося в живих з козацької залоги, узявши в одну руку дворічний сина, а в другу – підпалений факел, увійшла в пороховий льох і підпалила діжки з порохом. Вона загинула разом зі своїм малим сином, знищивши чималу кількість ворогів. Саме цей відчайдушний подвиг Уляни Зависної відтворив на картині «Первісток української державності» український художник **Іван Гайдук**.

Соломія Донець (Солоха Донцівна), сестра полковника **Івана Донця**, як кіннотник брала безпосередню участь у бойових діях проти польських військ на Волині у 1649 р. Під час однієї з таких атак вона й загинула.

Часто на полі бою козакам-воякам допомагали жінки-чаклунки, жінки-характерниці, що володіли телекінезом та надзвичайною силою концентрації біоенергії. Вони сиділи на дахах обложених міст, чарами і закляттями старалися відвернути кулі та ядра від оборонців. І віра в ту магічну силу надихала козаків-захисників фортеці. Ці беззбройні жінки були справжніми героїнями. Окрім смертельної небезпеки (бо стояли під градом куль і ядер) кожна з них без вагань могла б на своєму історично безсмертному шляху піти на тортури, катування і смерть задля перемоги.

Не можу не згадати про двох козацьких матерів з недавньої сучасності. Перша з них – **Євдокія Лисенко** з села Бровахи на Черкащині. Народила та виховала 10 синів і 5 дочок. Всі її сини воювали на фронтах Другої світової війни, всі повернулися додому живими та з нагородами. В Бровахах відкрили пам'ятник, і на честь Євдокії посадили 10 тополь та 5 верб (по кількості її дітей). Художник Іван Гайдук, земляк Євдокії Лисенко, відтворив цей момент на полотні. А в сільській школі відкрили музей-кімнату сім'ї Лисенків. Крім світлин та численних нагород в музеї зберігаються 10 пар чобіт і 10 шинелей, в яких сини Євдокії повернулися з війни. Іван Гайдук написав картину, де вся велика сім'я Лисенків зустрічає повернення з війни останнього сина-воїна.

Більш трагічна доля іншої української козачки – **Єпистинії Степанової**. Одружившись, вона переїхала на Кубань, де народила 15 дітей. Дев'ятьох, не зважаючи на тяжке життя, виростила і виховала достойними людьми. Перша трагічна звістка прийшла ще в громадянську – загинув син Сашко. Потім Друга світова, усі сини пішли на фронт і мужньо захищали державу. Загинули всі.

Йшли роки. Посивіла Єпистинія Федорівна продовжувала жити в старій хаті-розвалюсі на краю хутора, чекаючи загиблих синів. Їй виплачували мізерну пенсію за загибель сина – Героя Радянського Союзу лейтенанта **Олександра Степанова**, – який одним з перших форсував Дніпро під Каневом. Дні і ночі майже 20 років вона з надією сиділа на порозі свого дому. Скільки їй ще нести це горе? Вночі Єпистинія Федорівна доставала з-під подушки вузлик з листами від синів, читала їх і тихо плакала. Художник Іван Гайдук написав картину «Сини мої милі», відобразивши стару сиву жінку, яка віддала Батьківщині дев'ять синів. Тепер сидить одна в своїй старенькій хаті, читаючи похоронки, на колінках у неї сидить кіт. На столі – розбита лампа, стакан з недопитим молоком, на стінах портрети чоловіка і її загиблих синів. Художник зумів передати і душевний стан матері, і надію, що прийдуть у цей неспокійний світ нові люди, які житимуть щасливіше – вже без війн і ворожнечі. Не треба буде хоронити своїх синів. Це було пророче застереження художника Івана Гайдуса проти війни, яку він сам пройшов.

На завершення хочу сказати: українській жінці-матері по праву належить велика частка у грандіозному історичному процесі творення матеріальних, моральних і духовних цінностей. Її роль у родинному вихованні безмежна. Жінки були і є творцями українського менталітету та державності, і хочеться побажати, щоб вони ніколи не отримували похоронок на своїх синів, а лише посміхалися і раділи життю.

Сьогодні, під час страшної ворожої російської навали на нашу Україну, славні спадкоємці трудової і військової звитяги своїх дідів і батьків, народжені українськими матерями, гідно продовжують справу гордої, великої і вільної нації, даючи гідну відсіч ворогам, захищаючи державність і суверенітет України.

Слава незалежній Україні!

Слава героям – синам і донькам – Україні! ■